

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Patočkovovo pojetí výchovy

Lucie Bezvodová

Bakalářská práce

2017

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2015/2016

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Lucie Bezvodová**
Osobní číslo: **H13678**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie**
Název tématu: **Patočkovu pojetí výchovy**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Bakalářská práce bude zaměřena na základní pojmy filosofie výchovy u Jana Patočky. Ústředními tématy práce budou Patočkovu pojetí člověka, vztah člověka ke světu, úloha vychovatele, formování člověka, pojetí lidské existence a Patočkovu pojetí třech životních pohybů.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

- PATOČKA, Jan. Filosofie výchovy. STUDIA PAEDAGOGICA, Praha :
Pedagogická fakulta UK, 1997, č. 18, 66 s. ISSN 0862-4461
PATOČKA, Jan. Fenomenologické spisy. 1. vyd. Editor Pavel Kouba, Ondřej
Švec. Praha: OIKOYMENH, 2009, 669 s. ISBN 978-80-7298-420-6
PATOČKA, Jan. Péče o duši. 1. díl. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, 505 s.
ISBN 80-86005-24-0
PATOČKA, Jan. Péče o duši. 2. díl. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1999, 398 s.
ISBN 80-86005-91-7
PATOČKA, Jan. Péče o duši. 3. díl. 1. vyd. Editor Ivan Chvatík, Pavel Kouba.
Praha: Oikoymenh, 2002, 842 s. Oikúmené. ISBN 80-729-8054-8
PATOČKA, Jan. Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském. 1.
vyd. Praha: Oikoymenh, 1997, 426 s. Oikúmené. ISBN 80-86005-52-6
CAJTHAML, Martin. Evropa a péče o duši: Patočkovo pojetí duchovních
základů Evropy. Vyd. 1. Praha: Oikoymenh, 2010, 171 s. Oikúmené, sv. 159.
ISBN 978-807-2984-336
KOHÁK, Erazim. Jan Patočka: filozofický životopis. Jinočany: H & H, 1993,
185 s. ISBN 80-857-8721-0

Vedoucí bakalářské práce: **doc. PhDr. Aleš Prázný, Ph.D.**

Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2016**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2017**

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan

L.S.

Mgr. Tomáš Hejduk, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2016

Prohlášení

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnici Univerzity Pardubice č. 9/2012, bude práce zveřejněna v Univerzitní knihovně a prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne

Lucie Bezvodová

Poděkování

Ráda bych poděkovala svému vedoucímu práce doc. PhDr. Aleši Práznému, Ph.D., za jeho ochotu, čas a cenné rady při psaní této práce.

Dále bych také poděkovala své rodině za podporu po celou dobu mého studia.

ANOTACE

Bakalářská práce se zabývá Patočkovým pojetím filosofie výchovy. Primární literaturou bude studie *Filosofie výchovy*. Výchova je u Jana Patočky pojata jako péče o duši, výchova k lidskosti. Autor pohlíží na člověka jako na vychovatele a vychovávaného. Práce představuje také zdroje pedagogického myšlení Patočky, myslitelé mající na jeho život a tvorbu významný vliv. Byli jimi Edmund Husserl, Sókratés, Jan Amos Komenský a Tomáš Garrigue Masaryk.

KLÍČOVÁ SLOVA

Jan Patočka, filosofie výchovy, péče o duši, výchova k lidství

TITLE

Patočka's Conception of Education

ANNOTATION

This bachelor thesis is devoted to the concept of Patočka's philosophy of education. Primary literature will be text *The Philosophy of Education*. Patočka's education is the care of soul and education for humanity. The author looks at man as tutor and educated person. The thesis represented sources of pedagogical thinking of Jan Patočka and philosophers having an important influence on his life and publications. These philosophers were Edmund Husserl, Sokrates, Jan Amos Komensky and Tomas Garrigue Masaryk.

KEYWORDS

Jan Patočka, conception of education, care of the soul, education for humanity

OBSAH

<i>Úvod</i>	8
1 Patočkovo filosofické pojetí výchovy	9
1.1 Význam filosofie a její užitek pro výchovu a pedagogiku.....	10
1.2 Výměr výchovy.....	12
1.3 Možnosti a meze výchovy.....	16
1.4 Situace neboli úloha vychovatele.....	20
1.5 Situace neboli úloha vychovávaného	22
1.6 Výchovné ideje.....	23
1.7 Patočkovy tři životní pohyby	24
2 Zdroje Patočkova pedagogického myšlení	27
2.1 Husserl.....	27
2.2 Sókratés	28
2.3 Komenský	30
2.4 Masaryk.....	33
<i>Závěr</i>	36
<i>Bibliografie</i>	37

Úvod

Tato práce pojednává o filosofii výchovy v pojetí Jana Patočky. Cílem práce je představit myšlenky Patočkovy filosofie výchovy a vysvětlit její základní znaky s ohledem na předchozí myslitele zabývající se tímto tématem. Těmito mysliteli, kteří měli v tomto směru na Patočku podstatný vliv, byli Edmund Husserl, Sókratés, Jan Amos Komenský a Tomáš Garrigue Masaryk.

Otázka výchovy byla pro Patočku stěžejní. Výchovu považuje za základ společnosti, jako nutnou socializaci člověka. Výchova by podle něho měla probíhat nejprve za přítomnosti vychovatele, ať už jde o rodiče či učitele. Později by měl člověk tuto roli převzít a snažit se o sebevýchovu. Patočka považuje výchovu za celoživotní proces, který není nikdy zcela dokonán. Výchova je v jeho případě výchovou k lidskosti. Představuje pro něho podstatu filosofie a spatřuje ji v péči o duši.

V první kapitole představím Patočkovu pojetí filosofie výchovy. Tato kapitola obsahuje výměr výchovy, její možnosti a meze, pojednává o úloze vychovatele a vychovávaného, výchovných idejích a také je zde zmíněno pojetí Patočkových třech životních pohybů. Druhá kapitola se zabývá zdroji pedagogického myšlení autora. Představím myslitele, kteří se tématu filosofie výchovy věnovali a Patočku v tomto směru ovlivnili a zaměřím se na jejich hlavní myšlenky. Je to tedy již zmíněný Husserl, Sókratés, Komenský a Masaryk.

Primární literatura, z níž budu vycházet, je Patočkův text *Filosofie výchovy* obsažený v *Sebraných spisech Péče o duši I.*

1 Patočkovo filosofické pojetí výchovy

Výchovu Patočka považuje jako starost o lidství, jako péči o duši. Patočka o pojetí filosofie výchovy pojednává v textu *Filosofie výchovy*, který je souborem jeho přednášek z akademického roku 1938–1939 na škole vysokých studií pedagogických v Táboře. Tato studie vyšla jako samostatná a později byla také publikována v díle *Sebrané spisy Péče o duši I*. V díle pojednává o odlišnosti pedagogiky a filosofie výchovy, ale zároveň o jejich souvislosti. Text je rozdělen na 4 kapitoly, ve kterých se Patočka snaží vymezit podstatu, možnosti i meze výchovy, které stanovují pedagogické a nepedagogické momenty. V této souvislosti bych zmínila výchovné antinomie německého filosofa Eugena Finka (1905–1975), pro kterého byl fenomén výchovy jedním z předních témat. Věnuje se ontologickým předpokladům výchovy a odkrývá zde několik protirečení. Odkrývá například napětí mezi nárokem kultury a individualitou nebo třeba antinomií mezi výchovou k určitému povolání a výchovou k lidství. Fink tyto antinomie výchovy formuluje v díle *Natur, Freiheit, Welt, Philosophie der Erziehung*, které vychází až po jeho smrti, roku 1992. O několik let později věnuje kapitolu Finkovým antinomiím i Radim Palouš ve svém textu *Heretická škola*, kterou jsem použila jako sekundární literaturu.

Patočka se v tomto období svého života, tedy v třicátých letech dvacátého století, věnuje tématu filosofie výchovy i v jiných dílech. Píše například stať *Myšlenka vzdělanosti a její dnešní aktuálnost*, která vychází v *Kritickém měsíčníku* roku 1938. Patočka v ní pojednává o pedagogicko-výchovných teoriích, které vycházejí především z myšlenek Platóna a Jana Amose Komenského. Text *Filosofie výchovy* píše Patočka v krátké době po své habilitaci. Jeho habilitační práci byl v roce 1936 *Přirozený svět jako filosofický problém*, ve kterém je patrné, že se Patočka velmi inspiroval Husserlem a jeho myšlenkami.

V letech 1946–1947, Patočka přednáší na Karlově Univerzitě o Sókratovi a texty přednášek dává k dispozici posluchačům jakožto vysokoškolská skripta. Tyto přednášky později vychází pod názvem *Sókratés, Přednášky z antické filosofie*, ve kterém Patočka vykládá Sókratův život a interpretuje jeho filosofii. Mimo jiné tento text pojednává také o tom, jak Sókratés rozumí výchově, tedy že výchovu spatřuje v péči o duši. Patočka byl Sókratem velmi inspirován a často z jeho myšlenek vychází. Však pro Patočku samého výchova není nic jiného než pedagogická péče o duši, a právě touto péčí o duši se člověk stává člověkem.

Tématu filosofie výchovy se také věnuje Patočkův žák Radim Palouš, pro kterého se toto téma stalo životním. Ve svém textu *Heretická škola* pojednává o Patočkově pojetí filosofie výchovy. Patočka ji podle Palouše nepovažoval za souhrn tezí pedagogiky jakožto nauky o výchově tak, jak ji vnímal pozitivismus 19. století, nýbrž ji měl za velmi svébytnou filosofii.¹ Patočka se tak staví proti tomuto směru. Pozitivismus totiž říká, že filosofie by měla vymizet a udělat místo vědě, a to z toho důvodu, že je pouhým zbytkem nejasných otázek. Vše přejímá od ostatních věd a sama nemá žádný zvláštní obor vědění, a tudíž je dle pozitivismu filosofie zbytečná a výchově nemá co přispět, jelikož nemá žádné poznatky.² Patočka s tímto názorem nesouhlasí, podle něho ve filosofii nelze počítat a experimentovat. Filosofování přirovnává k odrazu od naivně přirozené a omezené každodennosti. Podle něho musí být jistota přirozeného člověka otřesena a vyvrácena, aby člověk mohl pocítit něco nového. Jedná se o jakýsi vnitřní pohyb, díky němuž začne mít všechno nový smysl a svět se otevře v širokých dosud neobjevených horizontech.³ Filosofie je tedy proces „otřesný“ a výchovný. Posláním výchovy je „prolomení netázající se tupé normalnosti. Právě to je východiskem vzdělávání, které evropskému lidstvu dává po celou dobu historie smysl.“⁴ Toto prolomení se může odehrát za různých situací. Může to být životní krize, při níž si projdeme velkou bolestí. Naopak to může být také netušená výše životních možností, která je následkem uchvácení krásou, prožitím či zachycením ideje vědění, jako tomu bylo např. ve filosofii. Proces prolomení každodenní jistoty a průměrnosti je vědomý proces, který hluboce prožila i řecká filosofie, z níž pochází právě všechna filosofie. Platón představil tento proces ve svých dialozích. Poukazoval na to, že filosofie není pouhé předání nauky a poznatků. Platón hovořil o filosofii jako o niterném pohybu v člověku, který úzce souvisí s odrazem od naivně přirozené a omezené každodennosti.⁵

1.1 Význam filosofie a její užitek pro výchovu a pedagogiku

Patočka se domnívá, že filosofii ani výchovu nelze vyložit pomocí několika abstraktních termínů či samozřejmých zásad a následně z nich odvozovat celou teorii. Pokládá si skeptické, pochybovačné otázky, jelikož tyto otázky přicházejí ve chvíli, kdy začínáme o věci přemýšlet. Právě filosofie je pokus o samopřemýšlení. Filosofie

¹ PALOUSH, Radim. *Heretická škola*. Praha: Oikúmené, 2008, s. 82.

² PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: týž, *Péče o duši I*. Praha: Oikúmené, 1996, s. 365.

³ PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: týž, *Péče o duši I*, c. d., s. 367.

⁴ PALOUSH, Radim. *Heretická škola*, c. d., s. 26.

⁵ PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: týž, *Péče o duši I*, c. d., s. 367.

neexperimentuje, ani nemá žádné pevné zásady jako např. matematika, nýbrž je naukou spekulativní. Avšak pod pojmem spekulace si lidé představují něco fantastického, co nemá žádného pravého vědění a proti němuž stojí pozitivismus.⁶

Patočka hovoří o funkci filosofie. Filosofující člověk se zajímá o sebe samého, zajímá se a uvažuje o cílech svých i cílech společnosti, dovede zachytit smysl společenského dění a zároveň dokáže odpovídat na sokratovské otázky „proč to a proč to?“. Podle Patočky v tomto tkví nejdůležitější funkce filosofie a uznává, že užitek filosofického vědění se liší od toho odborného, přičemž ve filosofickém vědění se rozšiřuje život sám a získává nové obzory, získává sám sebe, kdežto v odborném vědění je vědění a vědění odděleno. Filosofie nedává žádné vědění o určité věci, nýbrž se zabývá otázkami podstaty věci. Filosofie zároveň nikdy nevycházela z výsledků nějakých jiných, ať už třeba dříve existujících či hotových věd. Platón, ani třeba Hegel netvořili své nauky jako syntézu nějakého hotového vědění, nýbrž jejich práce spočívala v nalezení určitého principu porozumění, kterým otevřeli jednotlivé znalosti.⁷

V čem tedy podle Patočky spočívá užitek filosofie pro výchovu a pedagogiku? Filosofie pomáhá člověku pochopit celek skutečnosti, ovládnout duševně celkově sebe i svět. „Filosofie je schopnost uvažovat, zachycovat to, co celku života dominuje, co mu dává smysl. Pedagogika jako nauka o výchově má však vždycky za předpoklad určitou ideu smyslu života.“⁸ Patočka zde uvažuje o tom, že vychováváme vždy k něčemu, co pro nás má jistou důležitost, kterou chceme udržet výchovou nejen pro sebe, ale pro celou společnost. Tudíž výchova a pedagogika tkví v ideji smyslu života, kterou se zabývá filosofie, protože právě filosofie dokáže analyzovat předpoklady, na kterých pedagogika stojí. Jsou to obecné rysy zjevu výchovy, základní struktura výchovy jakožto zjevu patřícího úzce ke smyslu života, k souboru cílů, které si ukládá. Právě tato pedagogická struktura je předpoklad výchovy. V návaznosti na tyto myšlenky budou dále v této práci řešeny otázky: 1) určení podstaty a struktury výchovy a 2) určení možností a mezí výchovy.⁹

Filosofii tedy Patočka definuje jako stanovení smyslu života, výklad celku světa a výklad vlastního života a reflexe vlastního života. Dostáváme tak tři filosofické disciplíny: etiku, zabývající se smyslem života, metafyziku, která napomáhá pochopení celku světa a

⁶ PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: *týž, Péče o duši I*, c. d., s. 363–364.

⁷ Tamtéž, s. 369–370.

⁸ Tamtéž, s. 372.

⁹ Tamtéž, s. 372–373.

kritiku, jež zachycuje vlastní život, v němž je svět přístupný. Pedagogika předpokládá jistý výklad světa a života a vzniká tam, kde proces výchovy přestává být přirozený, neuvědomělý a stává se problémem. Člověk je formován nejen uvědoměle, ale také přirozeným pobytem v lidské společnosti. Ve chvíli, kdy se proces přirozené formace stává problémem, vzniká nauka o výchově spjata s otázkou, jak to zařídit, jak to udělat co nejlépe.¹⁰

1.2 Výměr výchovy

Člověk ani jiný živočich se nerodí hotov. Prochází fází zrání, která se děje automaticky a tato fáze zrání připravuje půdu druhé fázi, již je učení. Učení však závisí na individuální zkušenosti a zvyku. Patočka hovoří o výchově jako o nutné funkci, bez níž se žádná společnost nemůže obejít. Definiuje výchovu takto: „Výchova je formace lidské schopnosti k společenství takovým způsobem, aby kulturní obsah, jehož se starší generace dopracovaly, byl předán generaci nové, která se stane tímto způsobem plnoprávným členem ve společnosti starších.“¹¹ Přirozeným předpokladem výchovy je podle Patočkova mínění nehotovost všech živých tvorů přicházejících na svět. Člověk, ačkoliv se rodí jako nehotový, má však mnoho možností, jak se bude vyvíjet. Prochází přirozeným růstem, objevuje nové reakce, získává znalost způsobů chování, které ho charakterizují. Patočka dále hovoří o zralosti, o okamžiku, kdy je člověk hotový, avšak neznamená to, že by se už dále nevyvíjel. Jeho život prochází různými etapami, díky nimž přirozeně dospěje do stádia zralosti, které Patočka nazývá jako stacionární období.¹²

Člověk se v jistém okamžiku tedy stává hotovým a zralým. Avšak než do stádia zralosti dospěje, prochází přirozeně proměnami organismu. Tyto proměny jsou jak fyzické, tak ve smyslu prožívání samého. Prožívání je zkušenostní proces, kde na nás jistým způsobem působí okolní svět a tím nás formuje. To, jak na nás okolí působí, nás vždy nějak mění. Patočka toto nazývá procesem formace. „Výchovou byl by tedy soubor formujících vlivů, které člověka uschopňují, aby se stal platným členem společnosti v době své zralosti.“¹³

Patočka v souvislosti s procesem formace hovoří také o zkušenosti. Podle něho je nejdůležitější zkoušení sebe sama, stanovení si určitého cíle a snaha dosáhnout jej. Když

¹⁰ PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: *týž, Péče o duši I*, c. d., s. 378.

¹¹ Tamtéž, s. 383–384.

¹² Tamtéž, s. 384–385.

¹³ Tamtéž, s. 385.

člověk získá určitou zkušenost, vždy už to má vliv na jeho další prožívání. Zkušenost má tedy dvojí význam, jak pro daný okamžik, tak pro další život.¹⁴ Zde si lze povšimnout Patočkova odkazu na Sókrata, pro kterého je zkoušení sebe sama i druhých filosofií, příkazem božským, nejvýznamnějším. Filosofie jako zkouška vědění a moudrosti.¹⁵

Patočka používá pojem formace proto, že obsahuje slovo forma. Proč? Slovo forma totiž ukazuje, že z tohoto procesu formování, odehrávajícím se v našem životě, stále něco pevného zůstává. Člověk postupně získává jistou konzistenci své celistvé bytosti. Celé to může probíhat za přítomnosti vychovatele nebo i takřka bez jeho účasti. V této souvislosti Patočka vyzdvihuje důležitost lidské svobody: „chceme tedy formovat takovým způsobem, aby zůstala jistá mez svobody, a tato mez svobody je pro nás tím nejpodstatnějším.“¹⁶

Patočka v lidském životě pozoruje několik vlivů, které nás, byť i neúmyslně formují. Jsou to přirozeně dané etapy našeho života, předměty a osoby našeho okolí, jejich činy a posudky. Formování člověka se tedy uskutečňuje v několika fázích. Jako první lze jmenovat přirozený rozvoj bytosti od dospívání po dospělost obohacený o základní prožitky. Dále vlivy okolí, lidské činy, úsudky atp. Z tohoto se může snadno zrodit úmysl formovat druhé, a to tak, že člověk chce druhým něco předat v podobě jistých statků či životní formy. Proces formace může mít za následek ustrnutí, drezúru, či skutečnou výchovu.¹⁷ Avšak Patočka nemá výchovu za pouhý proces formace. Podle něho se formace nikdy neodehrává s minimem vědomosti. Hovoří o tom, že člověk má vždy už nějaké porozumění pro věci, jistou zkušenost, kterou má o věci, kterou se zabývá. Každá činnost si žádá jisté porozumění. O toto porozumění Patočkovi jde, to chce získat. Nestačí pouze člověka vychovat k určité činnosti, zaměstnání, které pak bude vykonávat. Výchova má vyšší úkol. Nechce u člověka vychovat jen určitou jednu funkci, ale jde jí především o vychování bytosti. „Vychovávání má na mysli člověka vychovávaného jakožto samostatné centrum, střed, který je schopen jisté samostatné činnosti, je schopen žít v jistých vyšších souvislostech a v těchto souvislostech prožívat a mít smysl své činnosti.“¹⁸ Tímto se zabývá i pátá Finkova antinomie. Hovoří o neharmoničnosti souboru cílů výchovy, kde na jedné straně stojí konkrétní výchova pro praktický život, tedy pro určité povolání, a na straně druhé výchova k lidství, aby se vychovávaný stal tím, čím se

¹⁴ PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: *týž, Péče o duši I*, c. d., s. 386–387.

¹⁵ PATOČKA, Jan. *Nejstarší řecká filosofie: Filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem. Přednášky z antické filosofie*. Praha: Vyšehrad, 1996, s. 14.

¹⁶ PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: *týž, Péče o duši I*, c. d., s. 387–388.

¹⁷ Tamtéž, s. 389–390.

¹⁸ Tamtéž, s. 391–392.

má jako člověk stát. Moderna se přiklání spíše k praktickým cílům. Patočka toto konání však vidí jako nešťastné. To proto, že výchova se tímto redukuje na nejobecnější domény a tím se vyprázdňuje, zbydou pouze obecné principy vědění, obecné mravní normy, obecné životní postoje bez živé konkréce a to skutečné, co naplňuje realitu našich životů, mizí.¹⁹

V souvislosti s tématem výchovy a výchovnými myšlenkami bych ráda uvedla dva směry, o kterých se Patočka zmiňuje. Jsou to naturalismus a idealismus, směry, zdůrazňující vědomou formaci jako podstatu výchovy, avšak s odlišným pohledem na pojetí člověka. Pro Patočku jsou tyto směry příliš všeobecné a výchova jakožto součást přirozeného lidského světa nemůže být chápána skrze objektivizující vědy. Naturalismus vidí člověka jako předmět, jako součást přírody, věc mezi jinými věcmi a posuzovat člověka lze pouze pozorováním a experimenty. Výchova má zde jasnou úlohu vytvoření soustavy zvyků, které společnost po člověku vyžaduje. Oproti tomu idealismus, jehož představitelem je Giovanni Gentile²⁰, se dívá na člověka „jako na střed tvořivé energie, jako na tvůrce především a výchovu vidí ne jako montování určitých zvyků v bytosti, jež je utvářena, ale jež by při procesu zůstávala vlastně pasivní, nýbrž jako spolupráci vychovance a vychovatele, jako vzájemné pronikání duchů, jako uskutečnění jednoty ducha.“ Na jedné straně tedy výchova jakožto organický proces, ve kterém společenství je vlastním výchovným činitelem, jehož duchu se veškerá výchova musí podříditi. Na straně druhé výchova jakožto cílevědomá lidská činnost, která podléhá vlastní zákonitosti, mající dvě pozice, naturalistickou, člověk – objekt a idealistickou, člověk – duch.²¹

Zde spatřujeme vliv německého idealismu, když Patočka úkolem výchovy rozumí přivedení člověka k objevení právě jeho ducha. Co má Patočka tímto duchem na mysli? „Duch je soubor podmínek našeho chápání skutečnosti, soubor podmínek, které jsou obsaženy v aktu, v činnosti našeho chápání.“ Zpřítomňuje nám věci a dává nám možnost nazřít skutečnost. Nejvlastnější skutečností je právě akt činně chápajícího ducha. Člověk zprvu neví, co všechno a jaká síla se v něm skrývá, že je v něm podle Patočky ukryt svět. Ale jak člověka přivést ke svému „já“? Kdyby byl člověk cvičený na základě nějakého systému či poznatků, nejspíše by to spíše bránilo samotnému poznání svého „já“. Patočka upřednostňuje jinou cestu. A tou je povzbuzení člověka k samočinnosti. Pouze pěstování něčeho originálního, individuálního a tvořivého, co spočívá v každém člověku. Patočka v této

¹⁹ PALOUŠ, Radim. *Heretická škola*, c. d., s. 28.

²⁰ Giovanni Gentile, italský filosof, pedagog a představitel idealismu žijící v letech 1875–1944.

²¹ PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: *týž, Péče o duši I*, c. d., s. 419.

souvislosti odkazuje na Gentileho. Podle něho je každý člověk tvořivým aktem. Výchova je dle jeho názoru proces samotného ducha.²²

„Podstata výchovy, poněvadž výchova je proces tvorby, není nic jiného nežli vzájemné proniknutí, kompenetrace duchů.“ Gentile vidí výchovu jako kosmický proces, jako završení světového procesu. Důležitá je pro něho jednota, kterou ukazuje na příkladu se třídou, která se snaží pochopit matematickou poučku. Přestože je zde mnoho myšlenek a jednotlivých procesů, jedinou podstatou neboli cílem je pochopení poučky. Všem žákům tedy vysvitne jedna a táž pravda. Jedná se o jakousi jednotnou podstatu ducha, na které by se měli všichni žáci shodnout. „Výchovou se uskutečňuje vzájemné proniknutí ducha vychovatelova s duchem vychovávaného, takže tvoří přitom v podstatě jenom jedno. A protože se to uskutečňuje ve výchově, není výchova nic jiného nežli pochopení, ba lépe, sebepochopení podstaty, skutečnosti poslední, nejzákladnější, kterou je duch.“²³

Patočka říká, že každý máme v sobě duševní akt, avšak u každého má jiný význam. Jeden duševní akt nemůže pro jednoho člověka znamenat totéž, co pro druhého. Patočka poukazuje na to, že výchova přece jen neuskutečňuje pravou kompenetraci duchů. Říká, že výchova nemá za cíl dospět k absolutní jednotě. Pouze k jednotě podmíněné. Podmíněné především z toho důvodu, že se život neustále mění, přichází nové generace, nová duševní bohatství, ale i nové problémy a řešení, nové často navzájem neproniknutelné světy.²⁴

Patočka považuje proces výchovy za celek neboli jednotu. Podstatné je, aby si vychovatel či učitel byl vědom všech stránek výchovného procesu a sám podle nich jednal. Jedině tak bude odpovědně plnit svou úlohu vychovatele. Výchovu lze brát jako zápas odehrávající se ve výchovné situaci. Pedagogickou situaci Patočka charakterizuje ze dvou pohledů, za první z pohledu vychovatele a za druhé z pohledu vychovávaného, přičemž vychovatele charakterizují tři impulsy: Impuls objektivní, impuls k společenství a impuls ke konkrétním jedincům, ke kterým se činnost vychovatele pojí. Vychovávaného lze charakterizovat jako někoho podřazeného, kdo pociťuje autoritu a oddanost k vychovateli. Proč však charakterizovat výchovu jako zápas? „Bojuje“ snad vychovávaný s vychovatelem? Patočka toto vysvětluje na příkladu s rodiči a dětmi, kde se odehrává zápas mezi dvěma generacemi, přičemž se při výchově objevuje jisté napětí, které se stupňuje zráním vychovávaného. Takové napětí se objevuje i ve škole. Zápas se zde vede mezi vychovatelem

²² PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: *týž, Péče o duši I*, c. d., s. 401–403.

²³ Tamtéž, s. 404.

²⁴ Tamtéž, s. 405.

a vychovávaným za účelem utváření života vychovávaného. Dochází tak i ke konkurenci vychovávaného a vychovatele o utváření vlastního života.²⁵

Patočka zmiňuje, že k podstatě výchovy náleží jisté nutkání. Uvědomuje si, že tato myšlenka je však rozporuplná s myšlenkou moderního vychovatelství, v němž dominují zásady přirozené výchovy založené na spontaneitě a samočinnosti vychovávaného. Veškeré zásahy vychovatele jsou v tomto případě negativní a jsou chápány jako odstraňování překážek přirozeného vývoje jedince. Patočka říká, že tento způsob výchovy si neuvědomuje, že člověk je tvorem mnoha možností a není nijak usměrněn. Výchova tedy zde napomáhá k hledání vlastní cesty a také „nutí člověka, aby svoji spontánnost, samočinnost rozvinul určitým směrem.“ Mezi okamžitým světem vychovávaného a mezi ustálenou vůlí vychovatele je tento proces výchovy odehráván.²⁶

Jaký má být výsledek tohoto zápasu? Ani vítězství vychovatele, ani vychovávaného. Nýbrž kompromis. Takový kompromis, ve kterém se podaří vychovateli napomocť vybudovat vychovávanému život, ve kterém uplatní svou individualitu, to nové, co s sebou každý člověk přináší. Nebude pouze opakovat obsahy předchozí generace, ale jistým způsobem jim vdechne nový život. Vychovávaný by měl vychovatele posléze překonat, originálním způsobem přistoupit k věci a vyřešit problémy, před které je postaven.²⁷ O tomto překonání hovoří i jedna z Finkových antinomií. Zápas probíhající mezi vychovatelem a vychovávaným můžeme shrnout jako zápas mezi okamžitými impulsy vyvíjejícího se vychovávaného a mezi ustálenou a zformovanou vůlí vychovatele, přičemž se vychovatel ze všech sil snaží, aby mu vychovávaný podléhal, ale zároveň, aby ho jistým způsobem překonal. Vždyť učitel je podle Patočky povolán právě k tomu, aby byl překonán.²⁸

1.3 Možnosti a meze výchovy

Následující kapitola pojednává o možnostech a mezích výchovy. Patočka se tímto bude zabývat pouze principálně a za úkol si dává podat přehled těchto možností a mezí. Tuto úvahu člení do dvou skupin. Nejdříve Patočka představuje možnosti, které vyplývají

²⁵ PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: *týž, Péče o duši I*, c. d., s. 408–410.

²⁶ Tamtéž, s. 410.

²⁷ Tamtéž, s. 410–411.

²⁸ PALOÚŠ, Radim. *Heretická škola*, c. d., s. 30.

z pramenů ležící mimo pedagogickou situaci a poté momenty, které vyplývají z pedagogické podstaty.²⁹

Prvním momentem je otázka individuálních možností, které se týkají nadání vychovávaného. Nadání je něco, co není ovlivněno výchovou. Jedná se o jisté meze, které stanovila příroda.³⁰ S tímto se pojí také jedna z Finkových antinomií, která říká, že i přes veškerou snahu, je člověk nějak limitován a nelze ho vychovávat stejně jako druhého člověka. Jedná se jak o bytostný prostor lidské svobody, tak o to neproměnné v člověku.³¹ Vystává otázka, co všechno se dá považovat za nadání, co k němu vše patří. Je zde tedy jistá mez, za kterou výchova jít zkrátka nemůže.³²

Druhým momentem je stupeň přirozeného vývoje vychovávaného ve smyslu předpokladu formovatelnosti. Patočka podotýká, že „výchova je jenom zpracováním přirozeného procesu zrání, které se v každém z nás odehrává a v jehož průběhu se možnosti našeho života takřka automaticky vybírají a omezují.“ Člověk se rodí do nějaké společenské vrstvy a dostává výchovu, která je pro tu určitou společnost charakteristická. Avšak musíme vzít na vědomí i vývoj a aktivitu člověka a jeho vůli vyniknout. Patočka zde poukazuje na rozdíl mezi naší společností a společnostmi, která je plná velkých rozdílů a je například rozdělena na kasty. V takové společnosti nemají lidé nižších vrstev téměř žádné právo na vzdělání. Patočka říká, že ne všichni mohou dosáhnout vysokého vzdělání. Vše se odvíjí od funkce, kterou vykonáváme a kterou máme většinou předurčenou ve společnosti. Patočka tu chce říci to, že nemá smysl snažit se vštěpovat příslušníkům určitých vrstev ideály a životní smysl, který se může rozvinout jenom v jiné vrstvě společnosti.³³

Z toho lze mimo jiné vyvodit to, že nemůže být žádný univerzální výchovný postup pro všechny jedince, ale že každý člověk potřebuje individuální přístup jakožto k vychovávanému. Protože každý člověk je jedinečná, neopakovatelná bytost s jediným zrozením, jediným osudem a jedinou smrtí, a proto neexistuje taková výchovná šablona, která by mu padla jako ulitá.³⁴ Patočka říká, že to, co dokáže sjednotit nižší a vyšší vzdělání je myšlenka usměrnění života pro společnost v národním rámci. „Vychovávat s ideou národní na očích je možno ve všech společenských vrstvách, je možno na všech stupních, na

²⁹ PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: *týž, Péče o duši I*, c. d., s. 411–412.

³⁰ Tamtéž, s. 412.

³¹ PALOUŠ, Radim. *Heretická škola*, c. d., s. 29.

³² PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: *týž, Péče o duši I*, c. d., s. 412.

³³ Tamtéž, s. 413.

³⁴ PALOUŠ, Radim. *Heretická škola*, c. d., s. 27.

elementárním jako na nejvyšším, jenomže vždycky jiným způsobem, s jiným bohatstvím a s jinou hloubkou.“ Národní myšlenkou chápe Patočka zvláštní útvar myšlenky lidského společenství. Podle něho je důležité, že člověk neboli vychovávaný cítí, kde je jeho smysl života, že je nějakým způsobem spjat s určitým společenstvím či že se jeho zájem podobá zájmu celku.³⁵

Třetí moment je vzdělanostní úroveň společenství. Je evidentní, že společnost bude vychovávat podle toho, čeho se dosud sama svým postupným vývojem dopracovala. Především bychom měli vychovávaným prezentovat společnost domácí, jelikož nám bude vždy nejvíce blízká. Národní vzdělanost také nese souvislost se strukturou myšlení, kterou obsahuje jazyk. A jelikož jazyky se jeden od druhého liší, musí se tedy od sebe lišit i národní kultury. Jazyk v sobě skrývá práci staletí, na které se podíleli mnozí spisovatelé, a můžeme mluvit o práci kulturní. Proto bychom měli z naší kultury nejen vycházet, nýbrž se ji neustále snažit obohatit. Jedině tak, že pochopíme naši vlastní kulturu, jsme schopni pojmut do našeho vzdělanostního systému i ostatní cizí kultury, a tím dát našemu životu poněkud hlubší smysl.³⁶

Patočka nakonec dodává, že „je nadmíru důležité, aby všeobecná úroveň vzdělanosti ustavičně stoupala.“ Ve společnosti se musí tvořit ohlas. Nejen tvůrci, ale i ti, kteří nějakým způsobem tvůrcům rozumějí, se musí zapojit. Pokud není odezvy, vzniká buď kultura, která je omezená jen na pár určitých společenských vrstev nebo nastává takzvaný pokles kultury, vzdělanost se stáhne do ústraní a stane se pouze soukromým zájmem pár jedinců. Patočka zde vyzdvihuje důležitost kulturního života, spatřuje ho jako jisté obohacení. Vidí v klasickém vzdělání mnoho předností, například to, že si člověk získá dějinný obzor, dokáže se zabývat těžkými i jemnými otázkami, zdokonalí se v přemýšlení, a nakonec, toto všechno dovede uplatnit v praktickém životě. Patočka vidí ve vzdělání bohatost, jemnost a radost a o lidech, kteří jsou nevzdělaní, soudí, že ustrnuli někde na půli cesty.³⁷

Možnosti z hlediska mimopedagogického byly objasněny a následují možnosti a meze vzdělání dle pedagogické situace. V tomto směru lze představit dvě hlediska, 1) hledisko vychovatele, 2) hledisko vychovávaného. Je důležité zmínit elementární stupeň výchovy, v níž je aktivní především vychovatel. Vede zde vychovávaného k jistým cílům. Může tomu tak být například ve škole, kde se vychovávaný účastní výuky, přičemž dodržuje jistou kázeň.

³⁵ PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: *týž, Péče o duši I*, c. d., s. 414.

³⁶ Tamtéž, s. 415.

³⁷ Tamtéž, s. 416–417.

Tato první forma postupně přechází do druhého stadia, ve kterém se vychovávaný mění v aktivnějšího jedince tím způsobem, že výchovné účely a prostředky ponechává vychovatel už vychovávanému. V jisté fázi, kdy se vychovatel stane pouhým pozorovatelem a dohlížejícím a veškerou aktivitu nechá na vychovávaném, nastává proces vzdělávání se. „Vzdělávání znamená vznik autonomního centra, které již proniká sám smysl, za kterým chce jít, a samočinností získává své prostředky. Výchova se stává sebevýchovou, vzdělání se stává sebevzděláním.“³⁸

Patočka spekuluje o tom, zdali pojmy sebevýchova a sebevzdělání jsou v protikladu s pojmem výchova z toho důvodu, že výchova předpokládá, jak již bylo řečeno, dva jedince. Každý člověk však musí mít nějaký popud k tomu, aby vytvářel nějaké kulturní hodnoty. Měl by mít vůli k sebevzdělání, aby dosáhl něčeho vyššího, než dosud získal. Tato vůle je něčím, co nyní přijímáme sami do sebe, přičemž tuto funkci předtím zastával vychovatel. Dalším zdůvodněním je to, že žádný člověk nežije v naprosté izolaci od všeho a vše, co konáme, je reakce na něco již vykonaného. Vychovávaný je účastníkem vzdělání tím, že svobodně přijímá za své cíle, které nejen dávají jeho životu smysl, ale jsou také akceptovány společností a současně se podílí na jejich spolutvorbě. Spolutvorbou rozumí Patočka zapojení se do kulturního života a tvůrčí schopnost rozumět věcem. Důležité je, aby kulturní statky, které dávají našemu životu smysl, byly pro nás skutečně významné, jelikož získat je můžeme právě tvůrčím úsilím. Takto Patočka definuje vzdělání. Nestačí pouze nabýt mnoha informací, avšak důležitá je vlastní tvorba, hledisko a názor, toť pravé vzdělání.³⁹

Patočka také podotýká, že vychovávání se odehrává v lidském světě. Moderní člověk totiž často v jiném světě žije a v jiném myslí a tyto světy se od sebe významně liší. Ten svět, ve kterém žijeme a který prožíváme, svět konkrétních předmětů, lidských bytostí, zvířat, kulturních statků, to všechno do něho patří. Druhý svět vytváří nejobecnější vzdělání, ve kterém hrály důležitou roli přírodní vědy, které mají přece jen jiný pohled na skutečnost v celku, než ji má prostě žijící člověk. Skutečnost je zde utvořena fyzikálními realitami, které jsou podrobeny platným matematickým zákonům. Patočka vidí přirozený svět jako ten bohatší, co se týká kvalit, vztahů a vůbec dimenzemi, nežli má svět tvořený fyzikou a chemií. Do kterého světa patří proces výchovy? Patočka zde píše: „musíme si uvědomit, že proces výchovy patří do světa přirozeného, lidského a že se naň nesmíme dívat pod zorným úhlem pojetí objektivizujících svět. Výchovné zjevy nesmíme uvažovat jen pod základními pojmy

³⁸ PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: *týž, Péče o duši I*, c. d., s. 417.

³⁹ Tamtéž, s. 417–418.

úplně objektivními.“ Tímto způsobem uvažují některé vědy o člověku, které vycházejí z přírodních věd jako např. objektivistická psychologie či sociologie v jistých případech.⁴⁰

Člověk má přirozenou zkušenost výchovy. Výchova znamená jistou zvláštní situaci, přičemž člověk přirozeně neustále stojí v nějakých situacích. Co si představit pod pojmem situace? Pojem situace znamená, že člověk reaguje na poměry, které se mění a že žije v určitých možnostech, které má před sebou a vědomí o těchto možnostech je důležité pro jeho stav, jeho situaci. Zjednodušeně řešeno, situace není pouhé postavení mezi věcmi, nýbrž je to něco, co charakterizuje člověka a jeho způsob života. Dá se říci, že situace prožívá vše, co je živé, vše, co má vliv na své vlastní bytí, na vlastní život, čemu na sobě záleží. Také vychovávání je jistá situace, které se účastní alespoň dvě lidská individua, která jsou spolu v kontaktu. Tato individua nazýváme vychovávaný a vychovatel a každý má jinou situaci.⁴¹

1.4 Situace neboli úloha vychovatele

Situaci vychovatele lze charakterizovat dle Patočky trojím základním momentem. Nejdůležitější roli hrají emoce, city, jelikož každá lidská situace je charakterizována určitými emocionálními prvky. Situace vychovatele předpokládá jistou emociální přípravu, pohotovost, kterou lze charakterizovat určitými směry a elány. Pro vychovatelskou situaci je důležitý pozitivní elán k tomu, co vychovatel pokládá za životně důležité, co jeho životu dává smysl, co život korunuje. Prožití nějakého smyslu, ať už se jedná o vědu, náboženství či umění, by zde neměl chybět. Za druhé je důležité si uvědomit, že vědomí tohoto naplnění, dosažení cíle vědomí, životní pohyb nemusí cíle dosáhnout pokaždé, předpokládá totiž jisté napětí, které je ohroženo. To je další složka situace vychovatele, vychovávat pro společnost, ve které žije a se kterou je spjat, ale také pro konkrétního člověka, který je předmětem jeho výchovné činnosti. Trojí elán se tedy skládá z elánu k prožití smyslu, ke společenství a k vychovávanému jakožto objektem jeho práce. Tyto tři momenty situace jsou nerozlučné, k tomu, aby vznikl pozitivní vychovatelský fenomén, jsou za potřebí bezpodmínečně všechny.⁴²

Základní vychovatelův cit je často charakterizován jako objektivní láska k lidským možnostem a lidským výtvorům, na druhé straně jako láska k vychovávanému. Je tu však i

⁴⁰ PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: *týž, Péče o duši I*, c. d., s. 420–421.

⁴¹ Tamtéž, s. 421–422.

⁴² Tamtéž, s. 422–423.

třetí moment, vědomí ohroženosti a starosti. K lásce ke konkrétnímu vychovávanému přistupuje jako její korelát láska ke společenství, se kterým je spjat a vůči kterému cítí vychovatel odpovědnost. Osud společenství mu není vůbec lhostejný, a právě v tomto citu odpovědnosti vrcholí patos výchovy. Vychovatel pocítuje nutnost své práce a ochranu statků pro lidské společenství. K vychovatelově situaci patří moment, kdy má vychovatel pocit, že vychovávaného ovládá, že je mu vychovávaný podřízen. Snaží se ho zformovat tak, aby v jeho životě spolu s elánem vychovávaného zanechal ty hodnoty a ten životní smysl, který vychovatel měl v úmyslu v něm zanechat. Vychovatel nechce, aby vychovávaný pouze pasivně přijímal jeho výchovu, nýbrž aby svým způsobem přijal do svého života hodnoty předávané vychovatelem, ke kterým má vychovávaný dojít adekvátním a individuálním pochopením.⁴³

Otázkou pro Patočku zůstává, zdali jsou tyto tři momenty správně položeny a zastoupeny normálně, nebo máme-li před sebou defektní zjevy. Defektní zjevy vznikají v případech, že některé z těchto momentů chybějí. Objektivní elán se může rozvinout tak moc, že vše ostatní v pedagogovi dusí, takový vychovatel má vychovatelskou činnost za obtíž, je mu lhostejná. Další možností je, že vychovatel své vzdělání neprohloubil natolik, jak to bylo třeba. To nás vede k otázce, do jaké míry musí mít vychovatel vztah ke vzdělání, jakého stupně vzdělání má dojít? Vychovatel přece pro vychovávaného reprezentuje práci, vzdělání. Je tedy nutné, aby vychovatelé a učitelé měli co nejvyšší vzdělání, tedy vzdělání vysokoškolské.⁴⁴ O tom, jak je důležitá míra vzdělání, hovoří i čtvrtá Finkova antinomie. Vychovatel poskytuje vychovávanému starost, otevírání obzorů, zkušenost své profese a současně reprezentuje profesionální vzdělanost. Proto je třeba, aby vychovatel měl co nejvyššího vzdělání, tedy vzdělání vysokoškolského. Teprve pak na základě znalosti veškerých skutečností může vychovatel vstupovat do osudu vychovávaného.⁴⁵ Patočka hovoří o tom, že vychovatel by měl vždy vzdělávat k tomu, co sám dobře chápe, nikoliv pokud chápe jen určitý odvar. „Výchova tvoří určitý celek a patří k celku duševního života, a je nutno, aby vychovatel nehrál zde roli podřadnou, roli nějakého nástroje, nýbrž člověka skutečně autonomního, svobodného, a toho se jiným způsobem nedosáhne.“⁴⁶ Vychovatel tedy pro vychovávaného představuje to nejvyšší lidské.⁴⁷

⁴³ PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: *týž, Péče o duši I*, c. d., s. 424.

⁴⁴ Tamtéž, s. 429–430.

⁴⁵ PALOÚŠ, Radim. *Heretická škola*, c. d., s. 28.

⁴⁶ PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: *týž, Péče o duši I*, c. d., s. 430.

⁴⁷ Tamtéž, s. 427.

1.5 Situace neboli úloha vychovávaného

Vychovávanému zpočátku není úplně jasné, co se s ním děje. Oproti tomu vychovatel koná cílevědomě, za účelem často vysokého cíle. Vychovávaný je zpočátku také pasivní, a to v tom smyslu, že je vychovateli oddán. Tato oddanost souvisí s autoritou, která je velmi důležitá pro zdárný proces výchovy. Autoritou je myšlen vztah vychovávaného a vychovatele, ve kterém vychovávaný vzhlíží k vychovateli. Ve vztahu vychovatele a vychovávaného je také velmi důležité vzájemné porozumění, vychovávaný musí cítit, že mu vychovatel rozumí. „V případě zdárného procesu musí potom dojít k tomu, že tento směr vzhůru, který vychovávaný ve svém poměru k vychovateli prožívá, se stane praktickým, že totiž vznikne elán u vychovávaného, aby vzestoupil k tomu, k čemu vychovatel poukazuje a nabádá.“⁴⁸

Tento proces se však neobejde bez obtíží. Jedna z nich tkví v naší přirozenosti, tedy v přirozenosti vychovávaného. Proces formace má jisté meze, za které výchova jít zkrátka nemůže. Patočka je toho názoru, že každý člověk má svůj vlastní život a možnost ho prožít plně, avšak ne každý má stejný žebříček hodnot a vůli k výchově a vzdělání. Tímto se liší od Gentilova pojetí. Gentile je přesvědčený o tom, že každý člověk má v sobě aktivní centrum, které vychovatel dokáže probudit a takového člověka uvést ve společenství ducha. Výchovný proces je, jak již bylo zmíněno, určitý boj. Je to zápas, při kterém na jedné straně stojí vychovatel se svými určenými cíli a vůlí k formaci a na straně druhé vychovávaný s přirozenými odpory a původní pasivitou. Výchova je tedy zápas, při kterém se vychovatel snaží přemoci původní přirozenou pasivitu či nesvobodu vychovávaného a snaží se ji proměnit v prožití, spolupráci na smyslu, který vychovateli dává cíl jeho činnosti. Avšak toto prožívání smyslu má mnoho stupňů, je dán ve vychovateli, který ji představuje vychovávanému.⁴⁹

Vztah mezi vychovávaným a vychovatelem nelze úplně představit, jsou zde sympatie i antipatie, lidé se přirozeně přitahují a odpuzují. Kde například chybí oddanost a autorita vychovávaného, tam se může stát, že vychovatel buduje převahu svou silou a mocí, a takový zápas bývá téměř vždy neúspěšný. Ačkoliv vychovatel třeba odpor vychovávaného zlomí, nikdy nedostane vychovávaného tam, kam chtěl, neudělá z něho nikdy svobodného člověka. Vychovatelova převaha síly je většinou popud k nenávisti, kterou pociťuje vychovávaný. Tímto bývá jejich vztah pokřiven, je neupřímný, nekontrolovatelný, a to pouze proto, že

⁴⁸ PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: *týž, Péče o duši I*, c. d., s. 424–425.

⁴⁹ Tamtéž, s. 426.

vychovatel neposkytl vychovávanému jeho mez součinnosti, ale prostě jej láme, což vždy přináší nedobré následky. Toto mimo jiné i dokazuje, že výchova je něco živého a nelze ji brát jako drezúru. Tento živý proces může však upadat mechanizací nebo odehráváním v příliš strnulých drahách, je to nebezpečí, při kterém se z pedagoga stává pedant či směšný kantor. Není to pouze směšnost, ale i tragičnost. Zůstává něco tragického v tom, že výchova jde za svou vnitřní svobodou, ale nikdy k ní úplně nedojde. Výjimkou jsou velcí vychovatelé, tvůrci ve svém oboru, u kterých všechny patetické momenty dosahují svého cíle a život vychovávaného je zasáhnut až v jeho srdci.⁵⁰

1.6 Výchovné ideje

Patočka spatřuje jako hlavní cíl výchovy učinění člověka svobodným. Člověk v sobě má touhu po svobodě, chce být svobodný, sám chce tvořit smysl svého života. Patočka myslí pojem svobody z hlediska možnosti žít z vlastního rozhodnutí, z vlastní moci. Svobodně žít lze, ale pouze činností a prací, jelikož jedině člověk sám se může zmocnit smyslu svého života. Rozhodnutí o smyslu a hloubce života spočívá v rukou každého jednotlivce.⁵¹ Svoboda každého jedince se liší dle okolností, do kterých je postaven a dle možností, které má. Svoboda člověka spočívá ve vyrovnání se s konkrétní situací, ve které musí najít sebe sama. To však neznamená žít jen pro sebe sama, nýbrž žít s ohledem na společnost. Žít s představou vlastního cíle, ale snažit se ho dosáhnout tak, aby mé jednání bylo prospěšné i pro společnost. Odpovědnost vůči druhým a společnosti tedy neodmyslitelně patří ke svobodě jedince.⁵²

Autor hovoří v tomto kontextu o utilitarismu. Utilitářství má za užitečné vše, co je hodnotné. Pouze to, co můžeme prakticky využít, je opravdu užitečné. Užitečné je člověku to, co mu zajišťuje materiální blahobyť. Utilitář se však velmi snadno stává nesvobodným člověkem. Ačkoliv se domnívá, že má v rukou materiální blaho, nejpodstatnější lidský cíl, ve skutečnosti se za tímto materiálním blahem tak pachtí, až se stává nikoliv pánem tohoto cíle, nýbrž jeho sluhou. Patočka praktičnost však úplně neodsuzuje, žít bez ní nelze, avšak neměla

⁵⁰ PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: *týž, Péče o duši I*, c. d., s. 430–432.

⁵¹ Tamtéž, s. 433–434.

⁵² Tamtéž, s. 434–435.

by nám vládnout. Člověk by měl být schopen odolat materiálním pokušením, ponechat si objektivní stanovisko a nadhled. A to by nám mělo přinést vzdělání.⁵³

Patočka podotýká, že vzdělání není v rozporu s užitečností a v této souvislosti odkazuje na Maxe Schelera, který se v díle *O vzdělání a formách vědění* snaží vymezit vzdělání pomocí vztahu člověka ke světu. Vzdělaný člověk dle Schelera dokáže zachytit a vyformovat strukturu celého světa a stvořit tak svůj mikrokosmos. Avšak ne každý je a může být vzdělán, nýbrž na sebe musí nechat působit vzdělávací moci. Mezi tyto moci Patočka řadí vědu, umění, filosofii, hospodaření, techniku, politiku a náboženství. Max Scheler se domníval, že je zapotřebí ke vzdělání zachycení všech těchto struktur, kdežto Patočka je toho názoru, že „v každé ze vzdělávacích mocí tkví určitá možnost, určitá idea lidského vzdělání, každá z nich dovede člověka uchvátit tou nesmírnou silou, která je vlastní cíli, jenž proniká celý život.“⁵⁴

1.7 Patočkovy tři životní pohyby

V souvislosti s tématem výchovy by bylo vhodné alespoň nastínit Patočkovy úvahy o člověku a jeho bytí ve světě. Patočka navazuje na Martina Heideggera a jeho pojetí existence. Heidegger považoval existenci za pobyt, *dasein*. Pobyt Heidegger definuje jako jsoucnost, které se vyznačuje tím, že mu v jeho bytí o toto bytí samo jde, a že má k tomuto bytí bytostný vztah. To znamená, že si pobyt ve svém bytí rozumí. Porozumění bytí je samo bytostným určením pobytu.⁵⁵ Pobyt je dán existenciálními, kterými jsou např. časovost, starost, spolubytí, situovanost či vrženost. Měl by konat s ohledem na svou časovou omezenost a měl by za své jednání přijmout odpovědnost. Patočka lidskou existenci pojímá jako pohyb od možnosti ke skutečnosti. Člověk jako jediný starající se o svou existenci s možností nahlédnutí smyslu světa a pravdy. Člověk prochází třemi životními pohyby, nachází se v různých situacích a vybírá si z několika možností, čímž utváří své lidství.

Tyto tři Patočkovy životní pohyby se vzájemně předpokládají a pronikají, přičemž každý odkazuje na nějakou podstatnou možnost života, bez níž by život nebyl možný. Jsou to:

1. pohyb zakotvení

⁵³ PATOČKA, Jan. „Filosofie výchovy“ (1938–39). In: *týž, Péče o duši I*, c. d., s. 436.

⁵⁴ Tamtéž, s. 438–439.

⁵⁵ HEIDEGGER, Martin. *Bytí a čas*. Praha: Oikúmené, 2002, s. 27–28.

2. pohyb sebezprodlužování

3. pohyb existence.

První pohyb, pohyb zakotvení, je uvedení člověka do světa. Člověk by si měl osvojit to, co je mu v dané situaci dáno, měl by přijmout sebe samého. Pouze tak může dále rozvíjet své možnosti. Bytost v tomto pohybu je nejprve bytostí zprostředkovanou, o níž se starají rodiče a dávají jí pocit bezpečí. Bytost takto přijatá je původně bytost odkázaná a bezmocná, která má tendenci přimykát k těm, ke kterým je odkázána. „V bezpečí tohoto zprostředkujícího a ochraňujícího světa se nyní odehrává získávání těch možností, s nimiž bude život ve velkém světě, ve světě práce a boje, pracovat jako se samozřejmostmi.“⁵⁶ Člověk v tomto pohybu získává a nabývá toho, čím je. Základním pojmem je zde nahodilost, bytost si nemůže vybrat své umístění ani situaci ve světě. Avšak přesto je tato situace jeho a nese za ni odpovědnost v rámci své lidské konečnosti.⁵⁷ Člověk začíná existovat sám a cítí potřebu být akceptován druhými. Tato akceptace druhými způsobí jedinci extatickou slast.⁵⁸

Druhým pohybem je pohyb reprodukce, navazující na pohyb zakotvení. V tomto pohybu již nad sebou jedinec nemá ochranu, nýbrž je v něm od počátku sám a čelí procesu obstarávání potřeb. Přirozeně si člověk obstarává to, co mu chybí a činí tak prací. Jde zde o nalézání možností člověka, lidské činnosti a lidských schopností. Člověk tímto formuje a vytváří svou osobnost.⁵⁹ Dle Patočky „pohyb sebezprodlužování není jen sebe-prodloužení jakožto reprodukce sebe resp. společnosti, nýbrž i vytváření našeho neorganického těla, prodloužení naší existence do věcí, vytváření věcí, formování života skrze formování věcí.“ K tomuto pohybu patří také boj, utrpení a provinilost spojený s nepravdivostí, neporozuměním sobě, zaslepením druhých a sebezaslepením, a to proto, že tento pohyb se nalézá v průměrné situaci, v níž člověk není existencí v plném rozsahu, tedy existencí, která sebe vnímá jako existenci.⁶⁰

Třetím pohybem je pohyb existence neboli pohyb sebenalezení. Patočka spatřuje tento pohyb za vrcholný pohyb lidského úsilí o naplnění. „Lidé se stávají plně, výrazně lidskými teprve ve své schopnosti přesahu, který dává smysl a hodnotu pohybům zrození a žití.“

⁵⁶ PATOČKA, Jan. „Co je existence?“ (1969). In: *týž, Fenomenologické spisy II*. Praha: Oikúmené, 2009, s. 355–356.

⁵⁷ PATOČKA, Jan. „Přirozený svět v meditaci svého autora po třiatřiceti letech“ (1970). In: *týž, Fenomenologické spisy II*, c. d., s. 321.

⁵⁸ PATOČKA, Jan. „Co je existence?“ (1969). In: *týž, Fenomenologické spisy II*, c. d., s. 358.

⁵⁹ *Tamtéž*, s. 359–360.

⁶⁰ PATOČKA, Jan. *Tělo, společenství, jazyk, svět*. Praha: Oikúmené, 1995, s. 106–107.

V tomto pohybu je pro Patočku teprve život plně lidským. Je to život pohrdající průměrnou každodenností se všemi starostmi s možností přesáhnout tuto každodennost do rozměru svobody.⁶¹ Tím, že přesahujeme sami sebe a snažíme se povznést svůj duchovní život na vyšší úroveň, pečujeme o svou duši. Přesně o toto Patočkovi u člověka jde. Výchova je pro Patočku péčí o duši.

⁶¹ KOHÁK, Erazim. *Domov a dálava: kulturní totožnost a obecné lidství v českém myšlení*. Praha: Filosofia, 2009, s. 257–258.

2 Zdroje Patočkova pedagogického myšlení

Abychom mohli lépe pochopit Patočkovu filosofii výchovy, je třeba zmínit hlavní myslitele, kteří byli zdrojem pedagogických myšlenek Jana Patočky nebo měli na Patočku v jeho myšlení a tvorbě značný vliv. Nejprve bych stručně zmínila Edmunda Husserla, jehož byl Patočka žákem. Ačkoliv nebyl pro Patočku inspirací v rámci výchovy, ovlivnil ho svou fenomenologií. Protože zkoumáme pojetí výchovy z filosofického hlediska, je také nutné zmínit počátek formování naší společnosti. Již v antickém Řecku byla výchova člověka předmětem zájmu mnoha myslitelů a jedním z nejvýznamnějších byl Sókratés, jakožto „vychovatel“. Otázku výchovy vnímal jako péči o duši. Velký význam pro vývoj člověka výchově připisuje také Jan Amos Komenský, který k ní vzhlíží jako k nejvyššímu cíli lidského zájmu pro formování osobnosti. Pro Komenského je výchova prostředkem nápravy zkažené lidské společnosti. Patočka byl v tomto směru oběma představiteli velmi inspirován. Inspirátorem pro Patočku byl také Tomáš Garrigue Masaryk. Následující kapitoly budou pojednávat právě o těchto osobnostech, které na Patočku měli velký vliv, a to nejen v tomto ústředním tématu filosofii výchovy.

2.1 Husserl

Patočka se poprvé se svým učitelem setkal v roce 1929. O dva roky později již Patočka obhájí doktorskou práci na husserlovské téma *Pojem evidence a jeho význam pro noetiku*. Postupem času Husserl přichází na to, že jeho student je rovnocenným partnerem, který se aktivně věnuje stejným fenomenologickým problémům.⁶² Přirozený svět, který Patočka rozpracovává roku 1936 ve svém habilitačním spisu *Přirozený svět jako filosofický problém*, přejímá od Husserla a toto dílo je také pokračováním jeho filosofie. Patočka se staví na pozici Husserlova pojetí krize a snaží se, stejně jako Husserl, nalézt základ pro lidskou racionalitu nikoli ve vědách a ve světě, nýbrž v přirozeném světě. Toto pojetí přirozeného světa se během let u Patočky vyvíjelo. Jeho zkoumání mělo velký přínos fenomenologickému bádání a světové filosofii.⁶³

Patočku inspiroval Husserl i v úvahách o Evropě, evropské kultuře a vzdělanosti. Husserlovy myšlenky, ze kterých Patočka vycházel, později vyšly v díle *Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Patočka se snažil překonat Husserlův subjektivismus

⁶² KOHÁK, Erazim. *Jan Patočka: filosofický životopis*. Jinočany: H & H, 1993, s. 24–25.

⁶³ Tamtéž, s. 44.

asubjektivní fenomenologií, tedy negativním platonismem. V této souvislosti je patrné, že Patočkovy úvahy o Evropě pramenily z Husserlových analýz povahy krize evropského lidstva. Lze si toho povšimnout v textu *Evropa a doba poevropská*, jehož základ tvořila Husserlova myšlenka, že Evropa je totožná s nahlédnutím jako principem kultury.⁶⁴

2.2 Sókratés

Postava Sókrata je pro Patočku jednou z centrálních v jeho myšlení vůbec. Lze říci, že právě Sókratés zásadně ovlivnil Patočkovu filosofické směřování. Patočka je přesvědčený o tom, že bez Sókrata filosofovat nelze. Takové pochopení Sókrata je spojeno s jeho působením, z něhož vycházel i jeho postoj k životu a smrti. Právě svým životem a svou smrtí Sókratés dokazoval pravdivost svých filosofických tezí. Proto ho Patočka považuje za filosofa v nejvlastnějším smyslu slova, který svou filosofii nejen hlásal, nýbrž ji i žil.⁶⁵ Sókratovi se Patočka začal věnovat kolem roku 1947, kdy publikuje první studie o Sókratovi, přednášky z antické filosofie.

Ačkoliv Sókratés není autorem žádného díla, jeho myšlenky a teze známe především díky Platónovi a jeho dialogům, v nichž Sókratés vystupuje. Také Sókratés, ze kterého Patočka vychází je Sókratem Platónským. Přestože Platón byl Sókratovým žákem, Sókrata nelze považovat vyloženě za odborného pedagoga. Sókratova výchova spočívala ve starosti o duši. Chtěl duši vyprovokovat k vlastnímu pohybu, k hledání pravdy a ctnosti, nejvyššího dobra pro člověka. Toto Sókratés činil pomocí dialogu. Sókratés své posluchače přiváděl k novému myšlení, tedy k poznání pravého vědění. Sókratovská péče o duši skýtala tři základní fáze. První, fází diagnostickou, Sókratés usiluje o to, zjistit z odpovědí na jeho otázky stav duše druhého člověka, tedy to, je-li duše plně jsoucí, nebo zda-li je její bytí nějak vnitřně narušeno. Druhou fází, kterou nazývá destruktivní, se snaží ukázat druhému, že si jeho názory odporují. Tímto dosáhne zpochybnění jeho dosavadního života. Takto zasažený člověk buď od Sókrata uteče, co nejdále, nebo se rozhodne přijmout tíživou pravdu o svém stavu a přijme Sókratův životní program péče o duši.⁶⁶ V druhém případě přichází třetí fáze,

⁶⁴ Poznámka k Patočkovu pojetí základů evropské tradice. *Filozofická fakulta Masarykova Univerzita* [online]. Brno: Katedra filozofie, 2001 [cit. 2017-06-24]. Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/fil/cesfil/studiejz/16-euro.html>

⁶⁵ STOJKA, Róbert. *Patočkova filozofia dejín*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2013, s. 87–88.

⁶⁶ CAJTHAML, Martin. *Evropa a péče o duši: Patočkovu pojetí duchovních základů Evropy*. Praha: Oikúmené, 2010, s. 52–53.

maieutická. V Patočkově interpretaci jde o jakousi existenciální maieutiku. V této fázi Sókratés pomáhá druhému přijít k určitým myšlenkám, pomáhá mu nalézt novou podstatu možnosti svého bytí.⁶⁷ Sókratés se tímto snaží pomoci k duchovnímu porodu tomu, kdo je těhotný myšlenkami. Jinými slovy napomáhá druhým nalézt pravdu, přestože je toho názoru, že sám ji nezná.⁶⁸

Sókratés, později i Patočka, si pokládá otázku po smyslu lidské existence. Podstatnou roli v Patočkově interpretaci Sókrata hraje Sókratovo vědění nevědění. Předpokladem pro toto vědění nevědění je otázka po tom, co je dobré.⁶⁹ Tuto otázku Sókratés cílí na ty mravně neprobuzené a takové probuzení z jistoty k otázce činí jemnou dialektikou. „Probuzení k otázce je tak pro Sókrata nejdůležitější, nikoli řešení.“⁷⁰ Takovéto dotazování by mělo být ustavičné a vytrvalé. V tomto neustálém tázání vidí Patočka filosofickou cestu, která sice nikdy nekončí, nicméně se může stát pro člověka jeho životním rozvrhem. Tak se vynořuje život takový, jaký by měl být, život pravý, a jednotný, život se specifickou *arété* neboli dokonalostí. Sókratés tedy začíná u nevědění, které přechází k vědění nevědění a pouze díky tomuto přechodu může být život jednotný a dokonalý, v blízkosti dobra se svou *arété*. Tak Patočka rozumí sókratovské výzvě k péči o duši.⁷¹

Co Sókratés dle Patočky míní péči o duši? „Péče o duši je vnitřním formováním duše samotné, formováním v něco jednotně pevného a v tomhle smyslu jsoucího, právě proto, že se zabývá myšlením.“ Duše o sebe takto skutečně pečující získává pevný tvar.⁷² Duše je tedy to jediné, na čem v životě záleží. Pouze a jedině duše dokáže získat pochopení dobrého, pochopení vědění nevědění, a tak z jakési nehotovosti přechází v pevný tvar. Filosofie jako starost o duši je tedy odpověď na Sókratovskou otázku. Protože právě duše nejen jest, nýbrž se musí sama starat o vlastní bytí. Tak člověk se musí starat o svůj smysl života.⁷³

Pro Sókrata je tedy člověk původně nehotová bytost, avšak vlastníčí možnost pochopit svou vůli a svému životu dát smysl. Snaží se člověka přivést k tomu, že pouhý život není plné bytí a že lze člověka k pravému bytí probudit.⁷⁴ Tímto objevem, že lidská bytost je původně nehotová a současně svou péčí o duši byl Sókratés označován za objevitele lidské dějinnosti.

⁶⁷ CAJTHAML, Martin. *Evropa a péče o duši: Patočkově pojetí duchovních základů Evropy*, c. d., s. 53.

⁶⁸ TRETERA, Ivo. *Nástin dějin evropského myšlení: od Tháleta k Rousseauovi*. Praha: Paseka, 2006, s. 75.

⁶⁹ STOJKA, Róbert. *Patočkova filozofia dejín*, c. d., s. 90.

⁷⁰ PATOČKA, Jan. *Sókratés: Přednášky z antické filosofie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 99.

⁷¹ Tamtéž, s. 115–116.

⁷² PATOČKA, Jan. „Platón a Evropa“ (1973). In: týž, *Péče o duši II*. Praha: Oikúmené, 1999, s. 225.

⁷³ PATOČKA, Jan. „Věčnost a dějinnost“ (1945–48). In: týž, *Péče o duši I*, c. d., s. 145–146.

⁷⁴ Tamtéž, s. 146–147.

Patočka později definuje dějinnost jako otřesení naivní jistoty smyslu, což vlastně znamená hlásit se k myšlence, že Sókratés byl objevitel lidské dějinnosti. Právě díky Sókratova *elenchu* dochází k otřesení naivního života a jemu vlastní naivní jistoty smyslu. Nový životní smysl vzrůstající z otřesu naivní jistoty smyslu, který Patočka popisuje v *Kacířských esejích*, velmi silně připomíná Sókratovu péči o duši s jejím negativně-pozitivním vztahem k lidskému dobrému jako celkovému smyslu. Patočkova inspirace Sókratem je zde tedy více než patrná.⁷⁵

Ze sókratovské péče o duši vyplývá pro Patočku také její cíl, *areté*. Sókratovi jde především o lidskou *areté*, o *areté* naší duše. Duše má vždy již možnost volby, zda se rozhodne sloužit pouhému životu, nebo zda život nechá sloužit něčemu dalšímu a jedinému. Tato snaha o jedno podstatné je zároveň odmítnutím všeho sekundárního a dokáže formovat a koncentrovat celý život. Sókratovskou *areté* je hledání životní plnosti.⁷⁶ Krom toho také překonává strach ze smrti. Smrt nyní není vnímána jako zlo, kterému nic neuniká. Život již není dle Patočky strachem ze smrti, nýbrž je jakýmsi přebýváním u podstatného, bytím u cíle s docílením toho, co je dobré. Toto přebývání Sókratés nazývá blaženost neboli *eudaimonia*. Patočka zdůrazňuje, že se nejedná o blaženost ve smyslu nějaké slasti či bezprostředního uspokojení. Ta by nám totiž podle Sókrata nikdy neměla stačit, ačkoliv se libostí člověk často nechá přemoci. Blaženost tedy neleží v bezprostřední slasti, ale spočívá v procesu vnitřní proměny, kterou duše dosahuje své *areté*. „Čili pravá blaženost, která není bezprostřední slast, nýbrž je výsledkem procesu mravního, je sama starost o duši.“ A proto si Sókratés i v situaci, kdy je odsouzený, připadá šťasten. Je-li totiž člověk natolik blízko k mravní zkušenosti, k cíli, ke smyslu života, jak by tedy mohl být nešťastný? Sókratés je toho názoru, že ačkoliv štěstí není možno potkat, hledajícímu nemůže nikdy uniknout. Člověk by však za ním neměl jít a neměl ho vnímat jako cíl. Jediným cílem by mělo být dobro, *agathon*. Toť hlavní Sókratovský cíl jeho péče o duši.⁷⁷

2.3 Komenský

Patočka se věnoval zkoumání filosofie a pedagogiky Jana Amose Komenského po třicet let a z jeho děl byly později publikovány tři svazky komeniologických studií. První stať *O nový pohled na Komenského* publikoval již v roce 1941 a posledním komeniologickým příspěvkem za jeho života byl článek *Komenského filosofie výchovy* z roku 1971. Jeho

⁷⁵ CAJTHAML, Martin. *Evropa a péče o duši: Patočkovo pojetí duchovních základů Evropy*, c. d., s. 56–57.

⁷⁶ PATOČKA, Jan. *Sókratés: Přednášky z antické filosofie*, c. d., s. 127–128.

⁷⁷ Tamtéž, s. 141–142.

celoživotní komeniologické bádání mělo za cíl filosofický výklad Komenského. Jedním z Komenského ústředních témat jeho filosofie je výchova. Právě Komenskému Patočka připisoval velkou zásluhu na vytvoření systematické filosofie výchovy. Pro Patočku, stejně jako pro Komenského, výchova představovala celoživotní kosmický proces ovlivňující tvář společnosti i světa. Na Komenského filosofii výchovy Patočka nejvíce oceňoval ideu humanizace člověka a jeho přivedení k sobě jako k člověku. Výchova jako řešení otázky lidskosti.⁷⁸

Komenského díla jsou velmi ovlivněna Jednotou bratrskou, ve které Komenský vystupoval jako kazatel a biskup. Náboženství mělo v jeho životě velký význam a jeho vztah k Bohu je v jeho dílech velmi příznačný. Komenský věřil, že cesta k nápravě světa vede skrze filosofii výchovy. Pouze novou výchovou lze získat kladný přístup k světu, který je ve shodě s křesťanským popřením samobytného smyslu světa. Komenského filosofie je jednoznačně filosofii vychovatele a směřuje k pojmu výchovy. Výchova je pro něho klíčem světa a svět je světem výchovy. Svět je mu školou předpokládající učitele, příručku a žáka. Příručka je pro Komenského příroda, v níž lze čerpat nekonečné poučení. Svět bude nejpoučnější školou tehdy, bude-li v něm vládnout harmonie a analogie. Komenský tedy na straně jedné spatřuje svět neboli školu a na straně druhé žáka, bytost, ke které se výchova vztahuje. Jedná se o nehotovou bytost, avšak o bytost ve vývoji, která se musí učinit tím, čím v možnosti je. Podle Komenského člověk nemá být ponechán sobě samému, nýbrž by měl být samočinně přijímající. Měl by se svobodně vyvíjet a osvojovat si vše, čím je poučován, přičemž tím poučujícím je svět, kosmická skutečnost. Výchova tak předpokládá svobodné rozvíjení člověka v kosmickou, všeobsáhlou a universální bytost. Komenského filosofie obsahuje dva zřetele, na straně jedné sleduje myšlenku umění vynalézajícího pomocí universální analogie, všeobecné harmonie a na straně druhé člověk je pojat jako bytost s aktivní a činorodou povahou.⁷⁹

Výchova a nauka pro Komenského znamená způsob, jak přejít od nepravdy k pravdě, od nicoty k bytí, od bloudění a zmatku k řádu a zákonitosti. Výchova jako velký obrat, kterým člověk prochází, aby se mohl stát člověkem. Veškeré tyto myšlenky obsahuje *Velká didaktika*, kterou Komenský napsal v letech 1627–1638 v níž se rýsoval program nového vychovatelství a vyučovatelsví. Původně Komenskému šlo o obnovu českého života a Jednoty bratrské.

⁷⁸ PATOČKA, Jan. „Jan Amos Komenský a dnešní člověk“ (1970). In: týž, *Komeniologické studie II*. Praha: Oikúmené, 1998, s. 354.

⁷⁹ PATOČKA, Jan. „Filosofické základy Komenského pedagogiky“ (1957). In: týž, *Komeniologické studie I*. Praha: Oikúmené, 1997, s. 198–199.

Didaktika vychází od postavení člověka jako nejvyšší, nejsamostatnější a nejdokonalejší bytosti na světě a vyvozuje odtud smysl a cíl lidského života. Poukazuje na to, že člověk musí být vzděláván a vychováván, a to od počátku života. Od jisté doby by pak měla být mládež vychovávána a vzdělávána společně, k čemuž je zapotřebí škol, ale takových, které tu dosud nebyly. Tedy škol pro veškerou mládež bez rozdílu pohlaví, majetku, stavu a rodu. V takových školách by se mělo vyučovat všemu, základním rysům vší skutečnosti, pokud je tedy tato znalost nezbytná k tomu, aby se člověk stal člověkem a plnil své poslání. Dle Komenského činí výchova člověka člověkem, možnost lidství se uskutečňuje teprve onou výchovou. Výchovou zde Komenský nemyslí výchovu ke konkrétní funkci a povolání, nýbrž účel realizace lidskosti.⁸⁰

Komenský se věnoval promýšlení výchovatelského systému mnoho let a celý život ho prohluboval. Nejspíš nejvýznamnějším dílem s tématem výchovy je spis *Pampaedia* neboli Všeobecná výchova, obsažený v díle *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Na tomto díle Komenský pracoval v letech 1645–1670. Spis *Pampaedia* je jedním ze sedmi knih, které toto dílo obsahuje. Celé dílo má být pro lidstvo jakousi výzvou k vytvoření lepšího světa. Autor se zde snažil sjednotit všeobecné a odborné vzdělání. Patočka o tomto díle hovoří jako o prvním skutečném výchovatelském systému.⁸¹ Oproti *Velké didaktice* se Komenský v *Pampaedii* zaměřuje na cíl výchovy, její podstatu a strukturu. Tato kniha obsahuje 16 kapitol, v nichž se zamýšlí nad problémy vzdělání. Komenský vzdělání považuje za cestu k nápravě člověka. Jeho cílem bylo vzdělání všech bez výjimky, je zde velmi patrná demokratičnost jeho vychovatelství. Komenský se v této knize věnuje důvodům, proč by se měli lidé vzdělávat, knihám, které jsou ke studiu vhodné a také vlastnostem, které by měl učitel mít. Rozděluje zde školu podle věku, přičemž si každá klade svůj cíl. Patočka poukazuje v této knize na velmi zřetelný rys universalismu. Člověk by měl být vzdělán a tím veden ke své podstatě, k universální bytosti. Člověk by se měl vzdělávat neustále, a tedy v každém věku by se měl stávat člověkem. Výchova se tedy stává universální všeobecnou universálních bytostí.

„Výchova člověka vůbec, každého člověka zvlášť a všech dohromady, výchova ne jako pouhá příprava pro vlastní život, nýbrž výchova jako samotná hlavní složka a páteř života sama, jako to, co život je s to učinit lidským životem.“⁸² Komenský poukazuje na to, že

⁸⁰ PATOČKA, Jan. „Úvod prvního svazku Vybraných spisů J. A. Komenského“ (1958). In: týž, *Komeniologické studie I*, c. d., s. 337–339.

⁸¹ PATOČKA, Jan. „Komenského Všeobecná porada“ (1964). In: týž, *Komeniologické studie II*, c. d., s. 195.

⁸² PATOČKA, Jan. „Jan Amos Komenský a dnešní člověk“ (1970). In: týž, *Komeniologické studie II*, c. d., s. 354.

člověk se lidským teprve stává během svého života. Lidskost vidí jako poslání, kterého by se měl každý člověk chopit a které by měl vykonat. Ne však každý se tohoto poselství chopí. V *Labyrintu světa* Komenský líčí pobloudilé a nepravé lidství. Člověk, který je pobloudilý není schopen vidět se jako člověk a převzít ono lidské poslání, lidskou odpovědnost. Podle Komenského by se takovému člověku mělo pomoci. Patočka píše, že lidé nikdy nebyly nevychovanější nežli dnes, nikdy nebyli výchovou natolik opuštěni a přenecháni instinktům a společenským tlakům. Pomoci lidem může pouze výchova, která vede člověka k sobě samému. „Výchova je vedení, je vyvádění z labyrintu. Výchova jako celoživotní úkol – to lze však vyjádřit slovy: svět je škola, svět je místo, kde se máme stát lidmi, obrátit se v člověka.“⁸³ Komenský hovoří o tom, že bychom do škol měli přivést každého člověka. Člověku totiž výchova otevírá přístup k věcem, k porozumění jim jako našemu úkolu, otevírá mu cestu k druhým, cestu k celku, do kterého náleží a směřují veškeré lidské úkoly. Komenský považuje výchovu za hlavní věc člověka. Výchova by neměla být nikomu odírána, naopak společnost by měla vyvinout co největší úsilí, aby ji zajistila. „Pravá lidská společnost je společnost výchovy, a že učinit ji tím doopravdy znamená opravdu reformovat, napravit lidskou společnost.“ Komenský říká, že je potřeba nového vědění, vědění o celku světa, o postavení člověka v něm a o smyslu, který má lidský život, a to nazývá pansofie. Pansofie člověku ukáže všechny podstatné účely lidského života v jednotě, harmonii lidských cílů a lidskosti vůbec. Výchova se stává normou, kritériem i cílem nápravy lidských věcí. Výchova je pro Komenského cesta člověka k lidskosti.⁸⁴

Pro Komenského je proces výchovy nápravou a návratem společnosti k Bohu, k dokonalé obci. Pojímá výchovu jako prostředek uzdravení věcí lidských, tedy politiky, náboženství a filosofie.

2.4 Masaryk

Patočka zdůrazňoval na Masarykovi odhodlání jednat na základě ideálu humanity. Co znamenal Masarykův ideál humanity? „Masaryk jej chápe v kantovském smyslu jako život ve svobodě a odpovědnosti. Lidská bytost zůstává nedokonalá, nedospělá, pokud žije pod dohledem druhého. Růst k plnému lidskému uskutečnění znamená postupné přijetí

⁸³ PATOČKA, Jan. „Jan Amos Komenský a dnešní člověk“ (1970). In: *týž, Komeniologické studie II*, c. d., s. 356.

⁸⁴ Tamtéž, s. 356–359.

odpovědnosti za svobodu vlastních rozhodnutí a za následky vlastních činů.⁸⁵ Masaryk spatřuje měřítko člověka v jeho růstu k plné vyspělosti. Po celý život se věnoval morální výchově člověka, růstu k vyspělosti svobodného lidství. Jeho cílem bylo vybudovat společnost vyspělých jedinců a jejich soužití ve svobodě a vzájemné úctě. Právě tímto soužitím ve svobodě a odpovědnosti byl považován za velkého demokrata.⁸⁶

Masaryk byl věřícím člověkem. Ježíš pro něho představoval učitele náboženství, ale také vzor humanity. Masaryk považoval za důležité žít podle jeho vzoru a následovat jeho odkaz. Celý život prožil s vědomím, že žije před tváří boží, tedy *sub specie aeternitatis*. Nejspíše to pro něho mělo význam života ve světě prolnutém boží přítomností. Podle Masaryka lidé potřebují vládce, který by jim vládl z milosti boží a ve jménu větší moudrosti a vyšší pravdy. Takovou vládu pojmenovává teokracií, vládu z boží milosti. Teokracii následně porovnává s demokracií, kterou považuje za vládu z vůle lidu oproti vládě několika málo vyvolených. Tak vzniká společnost svobodných občanů. Pro Masaryka je tedy životním úkolem růst z nezodpovědnosti k vyspělému lidství podmíněném svobodou a odpovědností.⁸⁷

Masaryk hovoří o růstu každého člověka v plném rozměru humanity, zatímco Patočka v této souvislosti hovoří o péči o duši. Pro oba myslitele však zůstává význam komunity významem kontextu bytí subjektu a význam dějin významem osobních dějin ve velkém. Masaryk spojuje českou národní identitu s ideálem humanity. „Zvláštní úkol českého národa, jak jej viděl Masaryk, byl mu vlastně pedagogický: vychovat veškerý lid v mravně zralé, svobodné a zodpovědné lidi, plně se řídící ideálem humanity a budování humánní společnosti.“ Masaryk nazýval tento růst k mravní zralosti jedince jako růst od teokracie k demokracii, jako úkol pro každého člověka bez výjimky. Masarykovi šlo o to, aby se Československo stalo výchovným státem, modelem humanistické demokracie ve střední Evropě, která v té době demokratická nebyla. I v nelehké době totalitarismu v letech 1938 a 1948 čeští myslitelé nepřestávali věřit v Masarykovu vizi.⁸⁸

Avšak poté, co se historie opakovala potřetí za sovětské okupace v roce 1968, se Patočkovy historicko-politické texty začaly měnit. Patočka si Masaryka i nadále váží jako velké osobnosti a hovoří o něm s hlubokým respektem, ale Masarykův demokratický humanismus s důrazem na osobní mravní růst jako by byl najednou z jiné doby, nevhodný pro

⁸⁵ KOHÁK, Erazim. *Domov a dálava: kulturní totožnost a obecné lidství v českém myšlení*, c. d., s. 144.

⁸⁶ Tamtéž, s. 144–145.

⁸⁷ Tamtéž, s. 145–148.

⁸⁸ Tamtéž, s. 145–146.

století válek. Selhání Masarykovy filosofie není selháním osobním, spíše naopak. Masaryk zde přijímá zodpovědnost za svou svobodu a tím vyniká jeho velikost.⁸⁹

⁸⁹ Tamtéž, s. 146–151.

Závěr

Cílem bakalářské práce bylo představení myšlenek Patočkovy filosofie výchovy a jejich základních rysů. Primární literaturou pro analýzu těchto myšlenek mi byl Patočkův text *Filosofie výchovy* z let 1938-39.

První kapitola pojednává o výměru, možnostech a mezích výchovy. Součástí výchovy je proces formace, při níž člověk nabývá určitého a pevného tvaru. Proces formace předpokládá vychovatele a vychovávaného, o jejichž úlohách a vzájemném vztahu pojednává čtvrtá a pátá podkapitola. Další podkapitola, kterou jsou Výchovné ideje, se zaměřuje na svobodu jako jeden z Patočkových cílů výchovy. Poslední podkapitolou je autorovo pojetí lidské existence a třech životních pohybů.

Patočkovo pojetí filosofie výchovy bylo ovlivněno několika mysliteli, kterými se zabývá druhá kapitola. Nejprve jsem zmínila Husserla, který ovlivnil mladého Patočku svou fenomenologií natolik, že pokračoval v jeho fenomenologickém bádání. Jedním z dalších významných myslitelů byl Sókratés, který výchovu spatřoval v péči o duši. Nesměli jsme opomenout ani Komenského, kterému se Patočka věnoval celý život a pro kterého výchova byla cílem nápravy věcí lidských. V neposlední řadě byl Patočkovou inspirací také Masaryk se svým ideálem humanitním.

Patočka spatřuje výchovu jako základ lidství. Obrací se k antickému pojetí výchovy jako péči o duši. Jeho filosofie výchovy začíná otřesem jistoty přirozeného člověka a vede k péči o duši, o svou vlastní existenci. Jeho hlavním cílem výchovy je učinění člověka svobodným.

Bibliografie

I. Tištěné zdroje:

CAJTHAML, Martin. *Evropa a péče o duši: Patočkovo pojetí duchovních základů Evropy*. Praha: Oikúmené, 2010.

HEIDEGGER, Martin. *Bytí a čas*. 2., opr. vyd. Praha: Oikúmené, 2002.

KOHÁK, Erazim. *Domov a dálava: kulturní totožnost a obecné lidství v českém myšlení*. Praha: Filosofia, 2009.

KOHÁK, Erazim. *Jan Patočka: filosofický životopis*. Jinočany: H & H, 1993.

PALOUŠ, Radim. *Heretická škola: o filosofii výchovy ve světověku a Patočkově pedagogice čili filipika proti upadlé škole*. Praha: Oikúmené, 2008.

PATOČKA, Jan a SCHIFFEROVÁ Věra (ed.). *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském*. Praha: Oikúmené, 1997. Sebrané spisy Jana Patočky, sv. 9.

PATOČKA, Jan a SCHIFFEROVÁ Věra (ed.). *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském*. Praha: Oikúmené, 1998. Sebrané spisy Jana Patočky, sv. 10.

PATOČKA, Jan, CHVATÍK Ivan a KOUBA Pavel (ed.). *Péče o duši*. Praha: Oikúmené, 1996. Sebrané spisy Jana Patočky, sv. 1.

PATOČKA, Jan, CHVATÍK Ivan a KOUBA Pavel (ed.). *Péče o duši*. Praha: Oikúmené, 1999. Sebrané spisy Jana Patočky, sv. 2.

PATOČKA, Jan, CHVATÍK Ivan a KOUBA Pavel (ed.). *Nejstarší řecká filosofie: Filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: Přednášky z antické filosofie*. Praha: Vyšehrad, 1996.

PATOČKA, Jan. *Sókratés: přednášky z antické filosofie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991.

PATOČKA, Jan a POLÍVKA Jiří. *Tělo, společenství, jazyk, svět: ze záznamů přednášek proslovených ve školním roce 1968–69 na filosofické fakultě University Karlovy*. Praha: Oikúmené, 1995.

PATOČKA, Jan, KOUBA, Pavel a ŠVEC Ondřej (ed.). Fenomenologické spisy. Praha: Oikúmené, 2009. Sebrané spisy Jana Patočky, sv. 7.

STOJKA, Róbert. *Patočkova filozofia dejín*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2013.

TRETERA, Ivo. *Nástin dějin evropského myšlení: od Tháleta k Rousseauovi*. 5. vyd. Praha: Paseka, 2006.

II. Elektronické zdroje:

Poznámka k Patočkovu pojetí základů evropské tradice. *Filozofická fakulta Masarykova Univerzita* [online]. Brno: Katedra filozofie, 2001 [cit. 2017-06-24]. Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/fil/cesfil/studiejz/16-euro.html>